

נורסל פרוסט: הדודה ליאוני אשר בקומברה

בתרגום עדה צמח

דיוקן זה של הדודה ליאוני לבד ממה שהוא פורטרט נפלא של אדם, מצוין ברוח ההומור שבו ובבהירות ציורו הפלאסטי ובעמקות חכמתו הדקה, הריהו מקפל בתוכו גם את דמותו של פרוסט-המספר לעתיד-לבוא. כי ברבות הימים יתדמה הנער מרסל יותר ויותר בכל הליכותיו לדודתו הזקנה ליאוני. כמוה יהיה גם הוא חולה מסוגר בחדרי-חדרים, ובדומה לפעילותה שלה תתרכז גם פעילותו שלו יותר ויותר סביב למיטתו; כמוה יתבונן גם הוא ברחוב ובחיים כולם מבעד החלון שבביתו, ובדומה לה יהיה גם הוא משתאה כל ימיו על פלאי מגורת-אלאדין ועל סוד התמונות של פנס-הקסם; וכמנהגה שלה "ליחס לקטנות שבתחושתיה חשיבות יוצאת מן הכלל", כך יהיה גם מנהגו שלו בחייו וביצירתו. ו"חפש הזמן" כולו מהו, בעצם, אם לא "מונולוג-תמיד" אחד שהמספר משיח לעצמו, דוגמת זה של הדודה ליאוני, שהיתה "מודיעה לעצמה (תחושתיה) במונולוג תמיד, אשר הוא פעילותה האחת והיחידה" ?

הכל, כמעט הכל, מצוי כבר בדיוקן מפורסם זה של הדודה ליאוני אשר בקומברה – המיטה, החולי והחלון; עולם הריחות וכל כבדן הגדול של התחושות הקטנות, ופנס-הקסם והמונולוג האחד התמידי, ואף עוגת-המאדלן הקטנה... הכל כבר ישנו כאן בזעיר-אנפין, כל סממני עולמו של פרוסט, כל ייחודו של "חפש הזמן האבוד".

ע. צ.

מרחוק, בתחום עשרה מילים סביב לה, לא היתה קומבר שעה שראינוה מבית-הנתיבות, כשבאנו שמה בשבוע האחרון שלפני הפסחא, אלא בית-יראה והוא תמצית העיר כולה, נציגה מדבר בה ובעדה אל המרחקים, וכשקרבו אליה אוסף היה, כאוסף רועה את צאנו, מסביב לגלימתו הארוכה והפהה, בלב השדה וכנגד הרוחות, את גבי הצמר האפורים של ציבור בתיה, ששרידי חומה מימי-הביניים מקיפים אותם פה-ושם בקו עגול ומושלם כעיר קטנה בתמונה של צייר פרימיטיבי. הישיבה בקומברה נוגה היתה במקצת, בדומה לרחובותיה, שבתיהם עשויים אבן משחירה מאבני המקום, ולפניהם מדרגות חיצונות, וחבושים הם גגונים המשליכים צל לרגליהם, ואפלוליים הם, ומיד עם רדת היום צורך יש לסלק את הווילונות ב"טרק-לינים"; רחובות נושאים שמות כבדים של קדושים (שאחדים מהם קשורים בתולדות אדוני-קומברה הראשונים): רחוב סנט-הילר, ורחוב סן-ז'אק, שם עמד ביתה של דודתי, רחוב סנט-הילדגארד ובו השער המסורג, ורחוב סנט-אספרי, שיוצאת אליו הדלת הקטנה, הצדדית של גנה; רחובות אלה של קומברה קיימים בזכרוני בפניה רחוקה כל-כך וצבועה צבעים שונים כל-כך מאלה שעוטה העולם בעיני היום עד שגראים הם לי כולם, יחד עם בית-היראה המתנשא מעליהם בכיכר, יותר לא-

ממשיים מתמונות פנס־הקסם, ולרגעים נדמה לי שיכלתי זו לעבור ברחוב סנט־הילר ויכלתי לשכור חדר ברחוב לוא־זו—בפונדק הישן של "הציפור הפצועה", שריח תבשילים יוצא מחלונות מרתפו ויש שהוא עולה עוד באפי לרגעים, חם כמו שהיה ובא לסירוגין—כמוה כמגע עם מה שהוא "למעלה מזה", מופלא יותר בעל־טבעיותו מן ההיפרות עם גולו והשיחה עם זנבייב דה־בראבאן.*

דודנית של סבא שלי, כלומר דודתי הזקנה—אשר בביתה ישבנו—היתה אמה של אותה דודה ליאוני, שמיום מות בעלה, הוא דודי אוקטאב, לא חפצה לעזוב תחילה את קומברה ואחר־כך את ביתה אשר בקומברה ואחר־כך את חדרה ואחר־כך את מיטתה, ולא הוסיפה עוד "לרדת" כלל ושכובה היתה כל הימים במצב לא־מוחוור של צער ותשישות־הגוף ומחלה ויראת־שמיים ומחשבה אחת קבועה בראשה. דירתה שלה יוצאת היתה אל רחוב סן־ז'אק המושך ונוגע ב"שדה הגדול" (להבדיל מן "השדה הקטן" המוריק בטבור העיר, במקום שנפגשים שלושה רחובות) והוא חד־גוני ואפור ויש בו, כמעט לפני כל דלת ודלת, שלוש מדרגות גבוהות של אבן, ודומה הוא למעבר צר שעשה מגלף מראות גותיים באותה אבן עצמה שפיסל בה אבוס וגולגלתא. למעשה לא ירדה דודתי אלא בשני חדרים צמודים זה לזה, ושוהה היתה אחר־הצהריים באחד מהם, שעה שעמדו ואיוררו את השני. היו אלה אותם חדרים של ערי־שדה השובים את הלב—בדומה לכמה חבלי ארץ, שמואר או מבושם בהם מקצת מן האוויר או הים בריבוא רבבות פרוטוזואים סמויים מן העין—באלפי ריחות שמפיצה בהם הצדקה והחכמה ומסורת המנהגים, כל אותה מסכת חיים מלאים וטובים ונסתרים מעין רואה. ודאי, ריחות אלה עוד היו ריחות של טבע וגונם כעין העונות, כגון השדות הקרובים, אלא שכבר נעשו ריחות־בית, אנושיים ומסוגרים, מיקפא מעשה־אומן, צלול ונפלא של כל פירות השנה שעזבו את הפרדס ובאו אל המזווה; ריחות של עונות־השנה וגם ריחות בית ומיטלטליו, המפיגים חריפות הקרה הלבנה במתיקות הלחם החם, ריחות בטלים ודייקנים כמו אורלוגין של כפר, ריחות משוטטים וסדורים, פזיזים וזהירים, ריחות של לבנים וריחות של בוקר, ריחות יראי־שמיים ומאושרים בשלנה, שאין עמה אלא יתר חרדה ובפרוזאיות המשמשת מיכל גדול של שירה לכל מי שעובר אותם ואינו יושב בתוכם. האוויר היה רווי דממה טובה, מזינה כל־כך ועסיסית כל־כך, עד שאי־אפשר לי לפסוע בה ולא להתאוות למעדנים, ובעיקר באותם בקרים ראשונים, צוננים של שבוע הפסחא, כשמיטיב הייתי לטעום טעמה, כינן שעת־זה הגעתי לקומברה: קודם כניסתי אצל דודתי לברכה לשלום היו משהים אותי שעה קלה בחדר הראשון, והשמש, היתה זו עוד שמש של חורף, באה ומתחממת שם אצל האח המבוערת, בין שני לוחות־הלבנים, ונותנת בחדר כולו ריח פיוח ועושה אותו כאחד "המקומות המרווחים" שלפני תנור־איפרים, או כאח מחופה בארמון, שאתה מתכנס תחתיה ומבקש שיירד בחוץ גשם

* גיבורי אגדה מן המאה החמישית או הששית שפנס־הקסם העלה אותם לפני המספר־הנער. (המתרגמת)

ושלג, ואפילו מבול הרה-אסון, שיבוא ויוסיף על גוחות הישיבה בבית משירת ימי החורף; פוסע הייתי פסיעות אחדות מהדום-התפילה אל כורסות הקטיפה, שלעולם חבושות הן מפיות סרוגות; והאש היתה אופה כמאפה בצק את אלה הריחות הערבים העומדים בחללו של החדר, שרעננות הבוקר הטלול והזהוב כבר החמיצה והתסיסה אותם, וזו היתה מתפחה ומזהיבה ומעלה ומקמיטה אותם ואופה מהם עוגה כפרית, תופין ענקי שאין לראותו בעין ואפשר למשמשו ביד. ואני משטעמתי מן הריחות הפריכים יותר, הדקים יותר, הנכבדים יותר והיבשים יותר של ארון-הבגדים והשידה ונייר הכתלים המעוטר עיטורים, חוזר הייתי תמיד ומשקיע עצמי בחמדה כמוסה באותו ריח-ביניים צמיג ותפל, שאינו יפה לעיכול, ריח הפירות של כיסוי המיטה שדפוסו פרחים.

בחדר הסמוך שמעתי קולה של דודתי שהיתה מלחשת בינה לבין עצמה. לעולם היה דיבורה נמוך הואיל וסבורה היתה שדבר-מה שבור וצף יש בראשה והדיבור הרם עשוי להעתיקו ממקומו. אך מעולם לא ירבה שעה ארוכה, אפילו יחידה, בלי לומר משהו, כי סבורה היתה שהדיבור יפה לגרונה, שאינו מניח לדם לעמוד בו ומקל עליה סבלה מן המחנק והעקה. וכך נוהגת היתה בחיי האינרציה המוחלטת שלה ליחס לקטנות שבתחושותיה חשיבות יוצאת מן הכלל; נותנת בהן כושר תנועה, שהיה מקשה עליה לשמרן לעצמה, וכינן שלא היה לה אדם נאמן להשיח עמו באלה, היתה מודיעה אותן לה לעצמה במונולוג-תמיד אשר הוא צורת פעילותה האחת והיחידה. ומשנתרגלה, לרוע-מזלה, לחשוב בקול, לא הקפידה תמיד לראות אם אין איש בחדר הסמוך, ופעמים הרבה שמעתייה אומרת לעצמה: "עלי לזכור יפה שלא ישנתי" (עיקר גאוותה שלעולם אינה ישנה, ואנו כולנו מכבדים היינו ענין זה בלשוננו ורישומו גיכר בה. בבוקר לא היתה פיראנסואז באה "להעירה" אלא רק "בכנסת אצלה"; וכשביקשה דודתי בשעות היום לנגמם מעט אומרים היינו שרצונה "להרהר" או "לבוח"; וכשהיתה שוכחת עצמה בשיחתה ואומרת: "מה שהעיר אותי משנתי" או "חלמתי ש...", היתה מסמיקה וממהרת לחזור בה מדבריה).

לאחר שעה קלה נכנס הייתי לנשק לה; פיראנסואז היתה עומדת וחולטת את התה שלה. ואם נרגשת היתה דודתי, נוהגת היתה לבקש במקומו את משקה ה"טיזאנה" ועלי היה להפוך את שקיק-הרוקח ולהוציא אל הצלחת כמה וכמה פרחי תרזה שצריך לתתם אחר-כך במים רותחים. — — —

ודודתי אפשר לה בעוד שעה קלה לטבול במשקה הרוחה, שטעם עליו המתים ופרחיו הקמלים ערב לחפה, עוגה קטנה של מאדלן ולכבדני בחתיכה אחת שנתרפכה דיי-צרכה.

בצד אחד של מיטתה עמדה שידה גדולה וצהובה עשויה עץ-לימון ושולחן המשמש לה בעת-ובעונה-אחת מעפדה-לרפואות ודוכן לתפילה, ושם, לרגלי פסל קטן של הבתולה ובקבוק של וישי-סלסטון היו ספרי-המיסה ופתקי-התרופות, כל הדרוש לה לקיים במיטתה את טכס התפילה ומשטר האכילה ולא להחמיץ לא את שעת הפפסין

ולא את זמן הערבית. מעברה השני ולכל ארפה סמוכה היתה מיטתה אל החלון, והרחוב מוטל לנגד עיניה והיא קוראת בו, כמנהג מלכי פרס, מבוקר עד ערב בשביל להפיג שיעמומה, את קורות-חיי קומברה, היומומיים והקדומים, ומדיינת בהם לאחר-מכן עם פ'ראנסואז.

לא עשיתי אלא חמישה רגעים בחברת דודתי וכבר היא משלחת אותי מעליה מחשש פן אוגיע אותה. מושיטה אל שפתי את מצחה הנוגה, החיור והקמל, שלא נתנה עוד עליו, בשעת בוקר מוקדמת זו, את הפיאה הנכרית, ועצמותיו בולטות כחודי עטרת-קוצים או כחרוזי מחרוזת-תפילה, ואומרת היא לי: "ובכן ילדי המסכן, לך-לך, לך הכן עצמך לתפילה, ואם תפגוש למטה בפראנסואז, אמור לה שלא תשתעשע הרבה בחברתך, מוטב שתעלה מיד לראות אם צריכה אני דבר".

פ'ראנסואז, שהיתה משמשת אותה זה הרבה שנים ולא העלתה אז על דעתה שתבוא יום אחד לשרת בביתנו, היתה באמת מזניחה מעט את דודתי בחדשים שבאנו אנו לשבת אצלה. תקופה היתה בילדותי, קודם לכתנו לקומברה ובימים שדודתי ליאוני נוהגת היתה עדיין לבוא בחורף לפאריז לשבת בבית אמה, שכל-כך מועטה היתה ידיעתי את פ'ראנסואז עד כי באחד בינואר, קודם כניסתי אל דודתי הזקנה, היתה אמא נותנת בידי מטבע של חמישה פ'ראנקים ואומרת לי: "הישמר ואל תטעה, חפה ואל תתן לפני שאומר: 'שלום פ'ראנסואז' ואגע נגיעה קלה בזרועך", ובבואנו אל החדר הקדמי האפל של דודתי הבחנו מיד בחשכה, תחת קפלי כומתה מבהיקים ונוקשים ודקים כקני-סוכר, בתנועות קונצנטריות של בת-צחוק מחזיקה תודה לאלתה. היתה זו פ'ראנסואז, שניצבה דומם במסגרת הדלת הקטנה של הפרוודור כפסל של קדושה בכוכה. ומשנתרגלו מעט עינינו לאפלה זו של בית-יראה, ניתן לנו להבחין בפניה אהבה טהורה למין האנושי כולו ויראת-כבוד נרגשת למעמדות העליונים, שרוממה אותה בטובים שבחדרי-לבה הציפיה לתשורת-חג. אמא צבטה בכוח בזרועי ואמרה בקול חזק: "שלום פ'ראנסואז". ולשמע האות נפתחו אצבעותי והרפיתי מן המטבע, שיד נבוכה אבל מושטה היתה מוכנה-ומזומנה לקבלו. אולם מיום שרגילים היינו ללכת לקומברה לא ידעתי אדם יפה יותר משידעתי את פ'ראנסואז; אנו היינו יקיריה ונוהגת היתה בנו, לפחות בשנים הראשונות, אותה מידה של כבוד שנהגה בדודתי ורוחשת לנו חיבה יתירה, הואיל ומוסיפים היינו על מעלת היותנו בני-המשפחה (מוקירה היתה, בדומה למחבר טראגדיות יווניות, אותם קשרים סמויים של בני-משפחה שדם אחד נוזל בעורקיהם) את הסגולה שבאי-היותנו אדוניה הרגילים. באיזו שמחה היתה מקבילה פנינו וכמה היתה מצטערת על מזג-האוויר שאינו נאה יותר ביום בואנו, בערב הפסחא, כשרוח קרה היתה מנשבת לעתים קרובות, ואמא היתה שואלת אותה לשלום בתה ובני אחיה ונכדה, אם חביב הוא ואיך אומרים לגדלו ומה דמיון יש בינו לבין סבתא שלו.

וכשלא נותר איש בחדר, נוהגת היתה אמא, שידעה כי פ'ראנסואז עודה מבפנה את הוריה שהלכו לעולמם לפני הרבה שנים, לדבר עליהם ברוך ולשאול בפרוטרוט על אורח-חייהם.

אמא ניחשה שפראנסואז אינה מחבבת את גיסה, שקילקל לה הנאה שהיתה נהנית בחברת בתה ושיחתה עמה אינה חפשית בנוכחותו. וכשהיתה פראנסואז הולכת לביתם המרוחק מילים אחדים מקומברה, היתה אמא אומרת לה בצחוק, "אילו היה זיילין צריך ללכת ומאגררט היתה כולה שלך בכל שעות היום, ודאי הרבה היית מצטערת וממהרה להתנחם, לא כן, פראנסואז?" ופראנסואז היתה משיבה וצוחקת: "גבירתי יודעת הכל, גבירתי גרועה מקרני-איקס (אומרת היתה איקס במאמץ מעושה ובבת-צחוק מלגלגת על עצמה, שהיא בבערותה משתמשת במונח מדעי זה) שהביאו למאדאם אוקטאב והן רואות מה שיש בלב". אחר הסתלקה נבוכה על העיסוק שנתעסקו בה ואולי מפני שלא חפצה שיראוה בוכה; אמא היתה האדם הראשון שנתן בה הרגשה מתוקה זו שחייה, חיי איפריה פשוטה, ואשרה וצורה עשויים לעורר ענין, שמחה או עצב בלב הזולת. דודתי ניאותה שלא להזדקק לה הרבה בימי שבתנו בביתה, מפנין שידעה מה-טוב בעיני אמי שירותה של משרתת זו, שהיא נבונה כל-כך ורבת-פעלים ומראה שלה נאה במטבח בשעה חמש בבוקר תחת קפלי הפומתה המבהיקים והנוקשים כחרסינה, כמו שנאה הוא בלכתה לתפילת המיסה הגדולה; שהכל היא עושה כהלכה, עמלה כסוס, בין חולה בין בריאה, ובלא רעש, כאילו אינה עושה כלום, היא האחת בין משרתות דודתי, שאמא ביקשה ממנה מים חמים או קפה שחור והביאה לה אותם רותחים באמת; היתה אחד מאלה המשרתים שבתחילה אינם נושאים חן בעיני הזר, אפשר משום שאינם טורחים לכבוש לבו ואינם מסבירים לו פנים, הואיל ויודעים הם יפה שאין הם זקוקים לו, שמוטב לבעליהם שלא להוסיף לראות פניו משלעמוד ולשלחם מן הבית; ולעומת זאת אדונייהם דבקים בהם מאד, שיוודעים הם את יכלתם הממשית וחשיבות אין בעיניהם לאותם דרכי-נועם שעל-פני השטח, אותו פיטפוט חנף שיפה הוא בעיני האורח ופעמים רבות אין מתחתיו אלא אפסות ללא תקנה.

משדאגה פראנסואז למלא כל צרכי הורי, וכשעלתה בפעם הראשונה אל דודתי לתת לה את הפפסין שלה ולשאול מה רצונה לאכול בצהריים, לא אירע אלא לעתים רחוקות שלא נדרשה לחוות-דעתה או לפרש מאורע אחד גדול בחשיבותו. "פראנסואז, שווי בנפשך, מאדאם גופיל נתאחרה למעלה מרבע שעה בדרכה אל אחותה; אם תשתהה עוד מעט, מה פלא שתגיע לאחר 'תפילת ההנפה'". "הה! אין שום פלא", היתה פראנסואז משיבה.

"פראנסואז, אילו באת לפני חמש דקות, היית רואה את מאדאם אָנבר נושאת אספרגוס גדול פי-שנים מזה של אמא קאלז; השתדלי להינדע אצל המשרתת שלה היכן השיגה אותו. את הרי נותנת לנו השנה אספרגוס בכל רוטב, ושמא תקחי מזה המשובח בשביל נוסעינו".

"ודאי משל הכומרן הוא", היתה פראנסואז אומרת.

"הה באמת, פראנסואז המסכנה שלי", היתה דודתי משיבה במשיכת-כתפיים, "משל הכומרן! והרי יודעת את יפה שאינו מגדל אלא אספרגוס קטן וכחוש שאינו ולא-כלום. אומרת אני לך זה עביו כעבי הזרוע. ודאי, לא כעבי זרועך אלא כזרועי

המסכנה, שעוד רזתה כל-כך השנה... פ'ראנסואז, כלום לא שמעת אותו צילצול פעמון ששבר את ראשי?"

"לא, מאדאם אוקטאב."

"הה! ילדתי המסכנה, ראשך שלך איתן, יכולה את להודות לאל. היתה זו מאגלון שבאה לבקש את דוקטור פיפרו. הוא יצא מיד עמה ושניהם פנו ברחוב אוזו. ודאי חלה אחד הילדים."

"אוי, ריבוננו של עולם", נאנחה פ'ראנסואז, שאי-אפשר לה לשמוע על אסון שפגע באדם זר ואפילו בפניה רחוקה בעולם בלי להוציא אנחות.

"פ'ראנסואז, אמרי, מותו של מי בישרו הפעמונים? הה, אל-אלוהים, ודאי מותה של מאדאם רוסו. הנה שכחתי, אמש הוציאה נשמתה. הה! הגיעה השעה שהאל הטוב יאספני אליו: איני יודעת מה אירע לראשי מיום שמת אוקטאב המסכן. אבל ילדתי, הלא אני גוזלת זמנך."

"לא, מאדאם אוקטאב, זמני שלי אינו יקר כל-כך; ומי שברא את הזמן הן לא מכר אותו לנו. אלך לרגע לראות אם לא כבתה האש שלי."

כך היו פ'ראנסואז ודודתי מדיינות בישיבה של בוקר במאורעות היום הראשונים. אבל פעמים לבשו המאורעות אופי מסתורי כל-כך ונכבד כל-כך עד כי חשה דודתי שאי-אפשר לה להמתין לבואה של פ'ראנסואז וארבעה צילצולים נוראים היו נשמעים בבית.

"מאדאם אוקטאב, הרי עדיין לא הגיעה שעת הפפסין", היתה פ'ראנסואז אומרת, "האם את חשה חולשה?"

"לא, פ'ראנסואז", היתה דודתי משיבה, "כלומר כן, הרי יודעת את, עכשיו איני חשה חולשה אלא לרגעים מועטים מאד. יום אחד אוציא נשמתי כמו מאדאם רוסו קודם שתהיה לי שהות לעמוד על דעתי. אבל לא בשביל כך אני מצלצלת. הן לא תאמיני, עתה-זה ראיתי, ממש כמו שאני רואה אותך, את מאדאם גופיל ועמה ילדה אחת שאני איני מכירה אותה כלל. לכי קני מעט מלח אצל קאמו, הרי לא ייתכן שתיאודור לא יידע לומר לך מי הנערה."

"הלא זוהי בתו של מר פופן", היתה אומרת פ'ראנסואז, שהעדיפה להסביר את הדבר בו-במקום, הואיל ופעמיים כבר היתה אצל קאמו מאז הבוקר.

"בתו של מר פופן! הו! מה את שחה, פ'ראנסואז שלי המסכנה, כלום אפשר שלא אכיר אותה!"

"אבל מאדאם אוקטאב, איני מתכוונת לגדולה, אני מתכוונת לקטנה, זו שלומדת בפנסיון בזואי. אני דומה לי שכבר ראיתי אותה הבוקר."

"הה! אם כך", היתה דודתי אומרת, "ודאי באה לחגים. אמנם כן! אין צורך לשאול, היא באה לחגים. אם כך, הלא נראה עוד מעט את מאדאם סאנירא בדרכה לצלצל אצל אחותה ולסעוד עמה. הוא הדבר! אכן ראיתי את נערו של גאלוסן נושא עוגה! דעי לך, זו העוגה הולכת אל מאדאם גופיל."

"מאדאם אוקטאב, אורחים באים אל מאדאם גופיל ואת תראי עוד-מעט איך נאסף

כל הקהל לארוחת-הצהריים, כבר מתחילה השעה לא להיות מוקדמת", היתה אומרת פראנסואז, שנחפזת היתה לרדת להכין את הארוחה ולא נצטערה שהניחה את דודתי ושעשוע זה מזומן לה.

"הו, לא לפני צהרי-היום", היתה דודתי משיבה כמו בנעימה של ויתור ושולחת באורלוגין מבט חרד וחטוף לבל יראוה שוויתרה על כל תענוגות החיים ואף-על-פי-כן נהנית היא הנאה גדולה מידיעתה שכאלה וכאלה הם הסועדים על שולחנה של מאדאם גופיל, ומצטערת על שעליה להמתין בשביל כך למעלה משעה תמימה. "והרי יבואו דווקא בשעת הארוחה שלי", מוסיפה היתה בלחישת בינה לבין עצמה. סעודתה שלה די היה בה כדי לפזר דעתה ובאותה שעה לא ביקשה שעשוע אחר לעצמה.

"אל תשכחי לפחות להביא לי את הביצים הטרופות בתוך צלחת שטוחה". צלחות אלו בלבד היו מקושטות בציורי מעשיות ובכל ארוחה וארוחה משתעשעת היתה דודתי בקריאת האגדה שעל גבי הצלחת ששמו לפניה באותו היום.

מרכיבה היתה משקפיה ומפענחת: עלי באבא וארבעים הגנבים, אלאדין או פנס-הקסם, ושוחקת ואומרת: יפה, יפה מאד.

"שמא אלך בכל זאת אל קאמו", היתה פראנסואז אומרת כשנוכחה לדעת שדודתי לא תשלח אותה עוד שמה.

"לא, לא כדאי, אין ספק, זוהי העלמה פופן; פראנסואז המסכנה שלי, צר לי שהטרחתי אותך לעלות בחינם".

אבל יפה היתה דודתי יודעת שלא בכדי צלצלה וקראה לפראנסואז. שכן "אדם שאין מכירים אותו כלל" היה בקומברה בבחינת יצור מופלא כאחד האלים שבמיתולוגיה. ובאמת בכל פעם שהופיעה רוח מופלאה זו ברחוב סנט-אספרי או בתוך הכיכר לא זכרו הבריות שניתן להם בסופו של דבר לצמצם אותו יצור אגדי בעזרת חקירות מדוקדקות לממדי "אדם שמכירים אותו", אם באופן אישי ואם על דרך ההפשטה, מתוך מעמדו האזרחי, שכך-וכך מידת קירבתו אל אנשי קומברה. פעמים היה זה בנה של גברת סוטון שחזר מן השירות בצבא, ופעמים בת-אחיו של הכומר פרדרו שעזבה את המנזר, פעמים אחיו של הכומר, שהיה גובה מיסים בשאטודון ויצא לגימלאות, או בא לעשות כאן את ימי החג. שעה שהבחינו באלה האנשים נתרגשו בני-המקום ואמרו, בריות יש בקומברה שאין מכירים אותם כלל, ואמרו כך פשוט משום שלא הכירו מיד פניהם או שלא עמדו על זהותם. אף-על-פי שזמן רב לפני בואם הזהירו והודיעו גברת סוטון והכומר שעומדים לבוא לבקדם "נוסעים" משלהם. וכשהייתי עולה, לאחר שובנו הביתה בערב, לספר לדודתי על טיולינו, וכשאומר הייתי לה בפחזותי שליד פון-וייה פגענו באדם אחד שסבא לא הכירו כלל, היתה היא פורצת ואומרת: "אדם שסבא אינו מכירו כלל! לא ייתכן!" אף-על-פי-כן נתרגשה מעט לשמע הידיעה וביקשה לפרוק המעמסה מלבה וסבא גקרא לבוא. "במי פגשתם אפוא, דודי, בקירבת פון-וייה? באדם שאתה אינך מכירו כלל? — "ודאי שאני מכירו", היה סבא שלי משיב, "היה זה פרוסקר, אחי הגנן של מאדאם

בויבֿף". "הה! טוב", אומרת היתה דודתי, שרווח לה וסומק קל עלה בפניה, והיתה מוסיפה כשהיא מושכת בכתפיה בבת-צחוק אירונית: "ואילו הוא אמר לי שפגשתם באדם שאתה אינג' מכירו כלל!" ועצה היו יועצים לי שאנהג להבא ביתר זהירות ולא אסעיר את דודתי בדברים פזיזים. בקומברה יודעים היו יפה כל-כך את כל הבריות, את החיות ואת האנשים כאחד, שאם אירע וראתה דודתי כלב "שאין היא מכירה אותו כלל" לא היתה חדלה מלהרהר בו ומלהקדיש לבעיה סתומה זו כל כשרונות האינדוקציה שלה וכל שעות-הפנאי שלה.

"זהו כלבה של מאדאם סאָזרא", אומרת היתה פראנסואז ולא נתנה הרבה אמון בדבריה שלה, אלא התכוונה להרגיע את דודתי "שלא תשבור לה את הראש". "וכי איני מכירה את כלבה של מאדאם סאָזרא", היתה משיבה דודתי, שרוח הבקורת שלה לא הכירה בקלות רבה כל-כך בעובדה מן העובדות. "הה! ודאי זהו הכלב החדש שהביא אדון גאלופן מליזו". "הה! אפשר".

"נראה שזו חיה חביבה", הוסיפה פראנסואז, שקיבלה את הידיעה מפי תיאודור, "גבונה כמו בן-אדם ורוחה תמיד טובה ותמיד היא נוחה לבריות ותמיד יש עליה חן. לעתים רחוקות יש לחיה כל-כך צעירה נימוסים כל-כך טובים. מאדאם אוקטאב, צריכה אני לעזוב אותך, אין לי פנאי להשתעשע, הנה עוד מעט עשר ועדיין אפילו לא יש אש בתגור שלי וצריכה אני עוד להתקין את האספרגוס".

"הה פראנסואז, שוב אספרגוס, באמת חולה את השנה במחלת האספרגוס ותמאיסי אותו על הפאריזאים שלנו!"

"לא, מאדאם אוקטאב, הם אוהבים אותו; עוד-מעט ישובו עם תאבון מן הפנסיה ותראי שלא יאכלו אותו בגב של הכף".

"אל הכנסיה ודאי כבר באו; מוטב שלא תאפדי זמנך, לכי הכיני את הארוחה".